

*Абдиева Ч.И.***ОШ ОБЛАСТЫНДАГЫ ӨЗБЕК ТИЛДҮҮ ТЕЛЕКАНАЛДАР***Абдиева Ч.И.***УЗБЕКОЯЗЫЧНЫЕ ТЕЛЕКАНАЛЫ В ОШСКОЙ ОБЛАСТИ***Ch. Abdieva***UZBEK-LANGUAGE TV CHANNELS OF THE OSH REGION**

УДК: 801.8 (575.2)

Макалада жеке менчик түрдөгү өзбек тилдүү телеканалдардын тарыхы чагылдырылды. Булардын алгачкы кадамдары Ош шаарында башталган. Айрымдары ар кандай себептер менен иштерин токтотушту, башкалары улантышты. Аталыштарын жана статустарын өзгөртүп, бир багыттан башкага бургандары да бар. Мындай өзгөрүүлөр региондо этникалык маселелер айрым учурларда курчуп кеткенине байланыштуу (1990-ж., 2010-ж.). 1993-жылы Кыргызстанда “Массалык маалымат каражаттары жөнүндө” мыйзамы кабыл алынган кийин Юстиция министрлигинен «Ош ТВ» телерадиокомпаниясы каттоо күбөлүгүн алып, өз алдынча жеке менчик катары кыргыз, өзбек жана орус тилдеринде чыга баштаган. Андан сырткары өзбек тилдүү «Мезон», “ДДД” телеканалдары өз ишмердүүлүгүн жүргүзүшкөн. Бүгүнкү күндө ар кандай себептерден улам «Ош ТВ» телерадиокомпаниясы мамлекеттик мүлк фондуна карап калды. Ал эми Мезон ТВны Ош ТВга окшотуп, мамлекеттин кол алдына өткөрүшкөн жок, жеке менчик статусун сакташты, бирок аталышын “Башат” ТРК деп өзгөртүшүп, өзбек тилиндеги берүүлөрүн токтотуп, кыргыз жана орус тилдеринде чыгып турду. Автор масс-медиянын тарыхы өзгөчө тартиби менен айырмалангандыгы тууралуу маалыматтарды тартуулап берди.

Негизги сөздөр: массалык маалымат каражаттар, мыйзамдык негиздемелер, журналистика, масс-медиа, мамлекеттик телеканал, радио, жеке менчик телеканал, эфир, программа.

В статье отражается история частных узбекскоязычных телеканалов Ошской области. Их первые шаги начинались в городе Оше. Некоторые из них по разным причинам уже закрылись, другие продолжают свою деятельность. Есть и такие, которые изменили свои названия и переориентировались с одного направления на другое. Такие перемены были вызваны тем, что в определенные моменты этнические проблемы в регионе приобрели острый характер (1990, 2010 год). В 1993 году с принятием Закона “О средствах массовой информации Кыргызской Республики” начала свою деятельность телерадиокомпания “ОшТВ” в качестве частного предприятия, выходящая на кыргызском, узбекском и русском языках. Наряду с ним начали работать узбекские телеканалы «Мезон» и “ДДД”. В настоящее время в силу разных причин телерадиокомпания «Ош ТВ» функционирует как государственная телерадиокомпания. Что касается телеканала Мезон ТВ, то он работает как частная компания, выходящая на кыргызском и

русском языках под названием ТРК “Башат”. Автор отмечает особый характер развития истории масс-медиа в регионе.

Ключевые слова: средства массовой информации, законодательные основы, журналистика, масс-медиа, государственный телеканал, радио, частный телеканал, эфир, программа.

The article reflects the history of private Uzbek-language TV channels of the Osh region. Their first steps began in the city of Osh. Some of them have already been closed for various reasons, others continue their activities. There are also those who changed their names and reoriented from one direction to another. Such changes were caused by the fact that in certain periods ethnic issues in the region have become critical (1990, 2010 year). In 1993, with the adoption of the “Law on the Media of the Kyrgyz Republic” the television and radio campaign “OshTV” began its activity as a private enterprise in Kyrgyz, Uzbek and Russian languages. Along with it, other Uzbek television channels Mezon and DDD began to work. Currently, for various reasons, the Osh TV broadcasting campaign functions as a state television and radio campaign. As far as Mezon TV is concerned, presently it works like a private campaign, which run in Kyrgyz and Russian languages, under the name of “Bashat”. The author of this article notes the special nature of the development of the history of mass media in the region.

Key words: media, legislative framework, journalism, state television, radio, private TV channel, broadcast, program.

Жаңы доордо эң биринчиси (мамлекеттик эмес телеканалы) Оштон түзүлгөн. Студенттик телеканалдын биринчиси да ушул жерде уюштурулду. Түштүк тараптагы жаңы түрдөгү ММКлар алгачкы кадамдарын ушул шаардан башташкан. Айрымдары иштерин токтотушту, башкалары улантышты, арасында эң башынан (1991-жылдан) изин жоготпой иштеп жаткандары бар. Аталыштарын өзгөртүп, бир багыттан башкага бургандары да бар. Бул региондо этникалык маселелер курч болуп турганына байланыштуу (1990-ж., 2010-ж.) масс-медиянын тарыхы өзгөчө тартиби менен айырмаланат.

“Ош ТВ”. Журналистиканын түйшүктөрү жөнүндө журналисттер өздөрү эле жазат, аймактарга тиешелүү маалыматтар аймактык гезиттерге чагат, демек ушул тараптагы булактарга кайрылабыз. Борбор Азияда биринчи көз карандысыз телерадиокомпания 1991-жылдын март айында жаралган, буга 1990-

жылы Советтер Союзунда кабыл алынган “Закон о печати и других средствах массовой информации” деген мыйзам негиз болгон. Кыргызстандын түштүк жагында алгачкы эркин ММК катары Ош ТВ телеканалы ачылды. Муну кесиби боюнча телерадио тармагынын инженери Халилжан Худайбердиев уюштурган (Ош шаарынын тургуну, өзбек улутундагы Кыргыз Республикасынын жараны). Телеканал Оштун шаардык кеңешинде каттоодон өтүп, 1991-жылдын май айынан мамлекеттик биринчи каналынан күндүзгү убакытта эфирди арендага алып чыга баштады [1].

1993-жылы Кыргызстанда “Массалык маалымат каражаттары жөнүндө” мыйзамы кабыл алынгандан кийин Юстиция министрлигинен каттоо күбөлүгүн алып, 1995-жылы Ош ТВ 5-чи метровый каналдан өз алдынча чыга баштады. 1997-жылы берүү көлөмүн (объем вещания) суткасына 20 саатка чейин жеткирди. Программаларын кыргыз, өзбек жана орус тилдеринде алып барды. Ушундай тартип менен “метровый канал” аркылуу эфирге 19 жыл чыгып турду (1995-2004), башка жеке менчик телерадиокомпанияларга мындай мүмкүнчүлүк болгон эмес, алардын баарысы “дециметровый канал” менен иштешкен. 2004-жылы Ош ТВны да 23 дециметровый каналга которушкан. Ушул каналда 10 жыл чыгып турду, эң популярдуу каналга айланды, эл аралык сыйлыктарды алды. 2005-жылы Ош ТВ жөнүндө американын “Нью-Йорк таймс” гезитинде позитивдүү макала жарыяланган [2]. Жалпысынан карасак, бул жеке менчик (частный) телекомпания катары 23 жыл иштептир (1991-2014), анан муну 2014-жылы мамлекеттик статуска өткөрүштү. Мындай бурулушка 2010-жылдагы Ош окуялары себеп болгон. Ошол кадам сот аркылуу чечилген, бирок талаш-тартыш аягына чыга элек. Азыркы учурда Ош ТВ каналынын маселеси ООН астындагы адам укуктары боюнча комитеттин кароосуна жетти. Сотто кабыл алынган чечимдердин мазмунун ачалы.

2011-жылдын 11-июнунда Убактылуу Өкмөт (муну Роза Отунбаева жетектеген) өзбек тилинде чыккан Ош шаарынын үч телекомпанияларын (Ош ТВ, Мезон ТВ, ДДД) өзүнүн чечими менен токтотуп койдү. Ушинтип жасоого сунушту ошол кездеги шаардын мэри Мелис Мырзакматов демилге кылды. Ош ТВнын жетекчисине “эми эфирге чыкпайсынар” деп, Өкмөттүн чечимин жеткирип, анын имаратын буйругу менен тартып алган. Анан үч каналдын жамааты жанжал токтогондон кийин, “эми биз кайрадан эфирге чыгалы, уруксат бергиле, токтотконго негиз жок” деп жергиликтүү бийликке кайрылышат, бирок уруксат берилбейт. Телеканалдын 51% акциясын мэрге жакын киши Х.Худайбердиевден сатып алды. Ош ТВ мэрдin көзөмөлү менен ишин улантып, үч жыл ушундай тартиптин

астында турду.

Телеканалдын мурунку журналисттери чет өлкөгө качышты, Халил Худайбердиев Америкага кетип, “Комитет защиты журналистов” деген эл аралык уюмга (штаб-квартирасы Нью-Йорк шаарында) 2011-жылы интервью берди. “Ар тараптагы коркутуулардын күчөгөнүнө байланыштуу ошондо мен Кыргызстандан чыгып кетүүгө мажбур болдум” деди [3]. 2010-жылы 8-декабрда Оштогу райондор аралык сот чечим кылып, Худайбердиевди учредительдердин курамынан чыгарды. Акциялардын 100% К.Кошбаевге өттү, андан кийин (2011-жылдын 5-апрелинде) акцияларга А.Абдыкапаров ээ болду (“Улуттар биримдиги партиясынын” мүчөсү, бул партиянын лидери М.Мырзакматов).

М.Мырзакматов шаардын мэринен алынгандан кийин кырдаал өзгөрдү. 2014-жылы Ош областык сотунун жана райондор аралык сотунун чечимдери менен мурунку Ош ТВ каналынын тегерегиндеги сот чечимдери жокко чыгарылып, 1998-жылдын каттоо күбөлүгү өз калыбына келтирилип, Х.Худайбердиев каналдын накта жетекчиси катары жана мүлктүн ээси катары белгиленди. Ушундай кадамга бийлик юридикалык жактан муктаж болгон, себеби Ош ТВнын колдон колго өтүп бараткан мүлктүн (имараттарды, техникалык каражаттарды) сактап калыш керек эле. Мындайга жетиш үчүн бир эле жол калган – телеканалдын статусун алгачкы вариантына келтирип, Худайбердиевди мүлктүн жалгыз ээси катары аныктаган кадам соттун чечими аркылуу ишке ашмак. Мындай ыкма колдонбогондо, Ош ТВ чет элдик бизнесмен (Россиянын жараны) Максим Кротовдун менчиги болуп калмак [4].

Иштин башка жагы да бар. 2011-жылдын 28-октябрында кабыл алынган Жалал-Абаддагы шаардык соттун чечими ордунда калды, муну эч ким жокко чыгара элек. Соттун чечими боюнча Худайбердиев 20-жылдык мөөнөткө эркинен ажыратылып, анын мүлкү конфискацияланган. Ушунун негизинде Ош ТВнын мүлкү Худайбердиевдин жеке менчиги катары Кыргыз мамлекетинин мүлк фондунун карамагына өтүп кеткен.

Эми Ош ТВнын жетекчилеринин хронологиялык мөөнөттөрүн карап чыгалы - башынан азыркы учурга чейин. 1991-2010 (19 жыл) - Халил Худайбердиев негиздөөчү катары башкарган. 2010-2013 (3 жыл) - Сюита Соурбаева жетектеди. 2013-2014 (1 жыл) - Эрнис Кыязов жетектеди. 2014 (апрель, май, июнь) - Шайырбек Маматтокторов жетектеди. 2014-жылдын июль айынан Керимбек Калыгулов жетектеп жатат.

2018-жылы Ош ТВ каналында берилген программалардын бир жумалык көлөмү - 126 саат, анын ичинде жаңылыктар (кыргыз тилинде) - 12 саат, түз

эфир - 18 саат. Өлкөдө жана областа болуп жаткан жаңылыктар жумасына 320 саат эфирдик убакытты түзөт. Көрүүчүлөрдүн аудиториясы кенен. Кыргызстандын үч областы (Ош, Жалал-Абад, Баткен), Өзбекстандын эки областы (Андижан, Наманган). Эфирге суткасына 18 саат чыгат. Өлкөнүн жергиликтүү бийлиги, саламатты сактоо мекемелери, ички иштер башкармалыктары зарыл болгон маалыматты биринчи кезекте Ош ТВ аркылуу элге жеткиришет. Түз эфирге чыгууга шарт түзөт. Мониторинг чыгарган жыйынтыктары боюнча, түштүк регионундагы Ош ТВ телерадио компаниялардын ичинен биринчи орунда. Туруктуу аудиториясы бар. Ош шаарында 4-чү санарип каналынан көрсөтөт.

2010-жылдын Ош окуясына үгүттөө каражаты катары иш жүргүзүп, трагедиялык тирешүүгө себеп болгон деп Ош ТВ каналына күнөө коюлган. Башынан өзбек аудиторияга багыт алып, бул ММК Кыргызстандагы жергиликтүү өзбек улутундагы жарандарга лидер болгон инсандардын сепаратисттик көз караштарын чагылдырган. Ошол лидерлер менен чогуу Ош ТВнын директору 2011-жылы жооп берген. Булардын тобу (К.Батыров, И.Абдырасулов, А.Абдуллаев, Х.Худайбердиев, Ж.Мирзаходжаев, М.Абакжанов) “Кыргызстандын территориясында Өзбек автономиялык областын курабыз” деген аракеттери үчүн айыпталып, мамлекеттик кылмышкерлер катары жазаланышкан. Апелляциялык арыздары четке кагылган.

Ош ТВ телеканалына 2014-жылы (жаңы жетекчилер пайда болгондо) дагы бир кылмыш иши козголгон, бул жолу регионалдык маселе боюнча.

“Эфирге СМС-кабарларды берип, элди экиге бөлүп салган үчүн жоопко тартыласыңар” деп ошонун мазмунун экспертизадан өткөрүштү, анан чечими “региондордун ортосуна чок салынды, бир бүтүн эл түштүк менен түндүккө бөлүндү” деген күнөөнү далилдешти. Ушул жерде эки ачалуу нерсе жатат, бир жагынан алсак, СМС-кабарларды эфирге электен өткөрүп бериши деген талап туура, себеби булар түз эфирден чыккан жок, Интернет булагынан алынган, муну эфирге берүү телеканалдарга сөзсүз түрдөгү милдет эмес, демек ылгоону талап кылат. Экинчи жагына кайрылсак, “түндүк” менен “түштүк” дешген сөздөрдө кылмыштын “белгилери” жок, бул жашообуздан туруктуу түрдө орун алган түшүнүктөр, бул “географиянын” белгиси, анан ушундай нерсе соттун чечими менен жоюлуп калмак беле. Ооба, Кыргыз Республикасында эгемендүү бийлик пайда болгондон бери “түндүк-түштүк” аттуу проблема кайра-кайра (өзгөчө президенттер алмашканда) курчуп турат - “бул жактан көбүрөөк, тиги жактан азыраак” болду деп, бийликтин бутактарына конгон чиновниктерди санап чыгышат. Анан мындай “иликтөө”, албетте,

СМС-кабарлардан чыгат.

Бул чатак телеканалды токтотууга алып барбады, Ош ТВнын ошол учурда жетектеген Эрнис Кыязовду кызматтан бошотуу менен чектелди. Окуя 2014-жылдын февраль айында орун алган, ал эми ошол жылдын май айында Оштогу райондор аралык сот экономикалык жагдайды карап, Ош ТВ компанияны мамлекеттин менчигине өткөздү, адегенде Х.Худайбердиев менен М.Мырзакматовдун ортосунда жасалган (2010-жылдын июнь айында) сооданы (купля-продажаны) жокко чыгарып. Мындай чечимдердин түпкү себебин буга чейин түшүндүргөнбүз. Эми ушул учурдан тартып, Ош ТВ официалду түрдө мамлекеттик ММКдын тизмесин толуктады. Башкача айтсак, “огосударствление” деген процесстин дагы бир кадамы жасалды. Астыга эмес, артка жылган кадам, Ленин айткандай, “шаг вперед - два шага назад”. Телеканалдардын тарыхын салыштырсак, тыянак минтип чыгат.

Акаевдин учрунда - бир мамлекеттик канал (КТР).

Бакиевдин учурунда - үч мамлекеттик канал (КТР, ЭлТР, Пирамида).

Атамбаевдин учурунда - беш мамлекеттик канал (КТР, ЭлТР, Пирамида, 5 канал, Ош ТВ).

Ушундай “байлык” төртүнчү президент С.Жээнбековдун колуна өттү. Мамлекеттин тизгинине түшкөн маалымат каражаттарда сөз эркиндиги жок.

Мезон ТВ. Телеканал 1997-жылдын февраль айында жаралган, март айынан баштап эфирге чыкты. Уюштуруучулар (учредительдер) - Улуттук өзбек маданий борбору жана үч жеке адамдар (Адина Сабинова, Адхам Ахмедов, Мамир Шакиров). 1998-жылы 42-чи ТВ частотадагы дециметрдик каналга лицензия алынган. Берүүлөрдү өзбек жана кыргыз тилдеринде жөргүзгөн. Биринчи директору катары М.Шакиров иштеди. Ош ТВ каналына үндөш жана үзөңгүлөш болуп баштаган. 2005-жылдын 15-майында Кадыржан Батыров менен Ином Абдурасуловдун Жалал-Абаддагы өзбек тургундардын астында сүйлөгүн сөздөрүн Ош ТВ менен Мезон ТВ толук түрдө эфирге чыгарышты. Так ошол репортаждар сотко берилген доо арызда негизги далили болгон. Кыргыз Республикасынын Кылмыш кодексинин беренелери боюнча күнөө коюлган - “сепаратистская деятельность” жана “возбуждение национальной вражды”. Худайбердиев (Ош ТВ) менен Мирзаходжаевге (Мезон ТВ) каршы “использование служебных полномочий вопреки интересам организации” деген беренени колдонушкан [5].

Коргоо органдарынын көз карашы боюнча, аталган телеканалдар К.Батыров митингте сүйлөгөн сөзү эфирге «комментарийсиз» берилгени үчүн улут

аралык тирешүүгө түрткү берип, адамдардын курман болушуна алып барган [6]. Мезон ТВга байланыштуу эки криминалдык түрдөгү окуя болгон. 2007-жылын 25-ноябрында телеканалдын имаратына уурулар кирип, компьютерди алып кетишкен. Ал жерде саясий партияларга атайын роликтер жазылган экен, ошол материалдарды жалгыз экземплярда сакташыптыр. Шаардын милициясы кылмыштын жүзүн ачалбады [7]. 2010-жылдын 5-февралында Мезон ТВнын студиясына эки адам түн ичинде кирип, техникалык каражаттарды сындырууга аракет жасашты. Чатакты чакырылган милиция токтоткон [8]. Мезон ТВга каршы чыккандар “эмне себептен бул телеканал Ош ТВ каналындай болуп мамлекеттештирилген жок” деп нааразычылыгын билдиришти. Мындайды “Апрель окуясынын баатыры” Төлөгөн Келдабаев сайттарга жарыялады [9].

Мезон ТВнын тараыхына караштуу дагы бир олуттуу иш болгон. Экинчи революцияга чейин Ош ТВ менен Мезон ТВ биргелешип, Конституциялык сотко арыз жазышкан - “Кыргыз Республикасынын “Мамлекеттик тил жөнүндөгү” мыйзамдын 20-беренеси “конституциялык эместиги табылсын” деп. Себебин Конституциянын нормаларына (4-берененин 1-пункту, 5-берененин 3-пункту, 13-берененин 3-пункту, 14-берененин 6-пункту) каршы экен деп белгилешкен. Аталган мыйзамдын 20-беренеси телерадиокомпаниялар өзүнүн берүүлөрүнүн жарымынан кем эмес өлчөмүн мамлекеттик тилде (кыргыз тилинде) эфирге чыгарыш керек деген талапты койгон. Ош ТВ менен Мезон ТВ өздүк программаларын көбүнчө өзбек тилинде даярдашчу, ушуга байланыштуу мыйзам тартибин Конституциялык соттун чечими менен өзгөртүүгө үмүттөнүшкөн.

Конституциялык сотко Ош ТВ менен Мезон ТВ берген кайрылуу (ходатайство) 2008-жылдын 31-мартында түшкөн. Анан бул маселени Конституциялык соттун сегиз мүчөсү карап, “Мамлекеттик тил жөнүндөгү” мыйзамдын 20-берененин өзгөртүүгө негиз жок деп, кайрылган тараптын сунушун четке какты [10].

2010-жылдагы тополондон кийин Мезон ТВнын жетекчиси Жавлон Мирзаходжаев өлкөдөн качып кетти. 2011-жылдын 28-октябрында өткөн сот “Ж.Мирзаходжаев эркинен 14-жылга ажыратылсын жана анын мүлкү конфискациялансын” деп чечим чыгарды. Ошол күнү Ош окуясындагы этникалык тирешүү боюнча 6 кишиге соттон жаза берилген: К.Батыров менен И.Абдурасулов “пожизненный

срок” алышкан, Х.Худайбердиев менен А. Абдуллаев - 20 жыл, Ж.Мирзаходжаев - 14 жыл, М.Абакжанов - 6 жыл.

Мезон ТВны Ош ТВга окшотуп, мамлекеттин кол алдына өткөрүшкөн жок, жеке менчик (частный) статусун сакташты, бирок аталышын өзгөртүштү, бул 2011-жылы “Башат” ТРК деп аталып калды. Албетте, мазмуну да өзгөрдү, өзбек тилиндеги берүүлөр токтоп, эми кыргыз жана орус тилдеринде чыгып жатат.

“ДДД” телеканалы. 1998-жылдын январь айында “ДДД” “Информациялык-креативдик борбордун” астында уюштурулган, телеканал катары ишин 2005-жылы баштады. Эфирдеги убакытты “Керемет” телекомпаниясынан арендага алган. Негиздөөчүсү Мамир Шакиров (өзбек улутундагы Кыргызстандын жараны). Канал өзбек тилдүү аудиторияга арналган, ДДД аббревиатурасы “Достук-Дружба-Дустлик” деген бир түшүнүктү үч тилде берет. Бул этникалык телеканалга чет өлкөлүк уюмдар салмактуу түрдө көмөк көрсөтүштү. Гранттардын негизинде ДДД социалдык жана партиоттук мүнөздөгү бир топ телеберүүлөрдү эфирге чыгарган. 2014-жылга чейин иштеп, реклама азайып, финансалык булактар соолуганынан телеканал жабылып калды.

Жыйынтыгында Ош областында өзбек тилдүү 3 каналдын ичинен “Ош ТВ” телеканалы аталышын өзгөртпөй чыгып келе жатат. Бирок бүгүнкү күндө Кыргыз мамлекетинин мүлк фондунун карамагына өттү. Ал эми мамлекеттик эмес “Мезон ТВ” телеканалы «Башат ТВ» деп аталышы өзгөрүп, кыргыз тилинде жеке менчик телеканал катары кызмат кылып, финансылык каражаттын жетишпестигинен улам жабылып калган. Үчүнчү өзбек тилдүү “ДДД” телеканалыда ар кандай себептерден улам өз ишмердүүлүгүн токтоткон.

Адабияттар:

1. Кыргызстандын түштүк регионундагы телеканалдар жөнүндө. / “Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана”. - Бишкек, №6, 2018.
2. “Нью-Йорк таймс”, 2005, 30-март (Крейг Смиттин макаласы).
3. “Срj.org” сайты - ноябрь, 2011.
4. “Вести. kg” сайты - 28 май, 2014.
5. <http://old.kabar.kg>. - 14.10.2011.
6. <http://www.advocacy.kg>. - 06.05.2010.
7. [media.kg](http://www.media.kg). - 27.11.2007.
8. <http://www.for.rg>. - 06.02.2010.
9. kabarlar.org
10. cbd.Minjust.gov.kg. - 11.06.2008.